

[71]

Úvod

Cieľom príspevku je sledovať zmeny vo vzdelávaní dievčat a žien v kontexte politického, hospodárskeho a spoločenského života na Slovensku v období budovania socializmu. Pozornosť budeme venovať aj dopadu novonastolených pomerov na štruktúru vzdelávania mladej generácie vrátane žien a dievčat. Osobitne sa zameriame na priemyselné školy, ktoré zohrávali kľúčovú úlohu v procese industrializácie Slovenska a ktorým vedúce orgány Komunistickej strany Československa (KSČ) pripisovali mimoriadny význam. Štúdium dievčat budeme sledovať aj v súvislosti so zamestnanosťou žien v období rokov 1948 – 1960. Zámerom príspevku však nie je detailná analýza problematiky, ale načrtnutie najdôležitejších faktov a súvislostí, ktoré môžu byť inšpiráciou pre ďalšie výskumy.

Pri koncipovaní práce sme vychádzali z archívnych zdrojov deponovaných v Slovenskom národnom archíve, z dobovej literatúry a štatistík. Významným zdrojom poznania situácie v sledovanom období sú tiež publikované práce z obdobia komunistického režimu a po roku 1989 analyzujúce vývoj vzdelávacieho procesu. Odborná literatúra nami skúmanej problematiky venuje len obmedzený priestor. Sú síce publikované mnohé práce zamerané na tému školstva a vzdelávacieho procesu¹, ale otázkam štúdia dievčat sa buď nevenujú, alebo venujú len okrajovo.

Spoločensko-politický kontext vzdelávania a zamestnanosti žien po roku 1948

Prístup žien k vzdelaniu a pracovným príležitostiam sa v 20. storočí vyvíjal rozdielne v závislosti od politických a ekonomických systémov, ktoré určovali ich postavenie v spoločnosti. Zatiaľ čo západné štáty sa riadili liberálnou ekonomikou a tradičnou rodovou delbou práce, socialistické režimy sa snažili ženy aktívne zapojiť do pracovného procesu ako súčasť budovania socialistickej spoločnosti. Tento rozdiel mal výrazný dopad na životy žien, ktoré v oboch systémoch čelili výzvam spojeným s pracovnou a rodinnou sférou.

V kapitalistických krajinách sa po druhej svetovej vojne kladol dôraz na tradičnú rodinnú štruktúru. Ženy sa síce postupne zapájali do pracovného trhu, no najmä na pomocných

¹ Ako príklad uvádzame: Publikácie editované B. Kudláčovou: KUDLÁČOVÁ Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku od konca druhej svetovej vojny po obdobie normalizácie*. Trnava 2017; KUDLÁČOVÁ Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Trnava 2019. Okrem nich sú to práce GABZDILOVÁ, Soňa. *Nové úlohy učiteľov na Slovensku v období vrcholiaceho stalinizmu (1948 – 1953)*. In *Studia Historica Nitriensia*, 2017, roč. 21, č. 1, s. 137-154; GABZDILOVÁ, Soňa. *Vzdelávanie na Slovensku 1938 – 1953*. Košice 2016; KUŠNÍROVÁ, Dana. *Mesto hutníkov a baníkov: industrializácia východného Slovenska a rozvoj školstva v Košiciach v rokoch 1945 – 1970*. In FILČÁKOVÁ, Miriama (ed.). *Poznanie, spoločnosť, dejiny. Stretnutie mladých historikov XI*. Košice 2022, s. 71-83; LONDÁKOVÁ, Elena. *Modernizácia výchovy a vzdelávania na Slovensku v 2. polovici 20. storočia*. Bratislava 2007; LONDÁKOVÁ, Elena. *Formovanie koncepcie výchovno-vzdelávacej sústavy v obnovenom Československu po roku 1945*. In *Česko-slovenská historická ročenka 2010*. Bratislava; Brno 2010, s. 167-182; LONDÁKOVÁ, Elena. *Premeny v kultúrnej a školskej politike na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. In BLEHOVÁ, Beáta – ALAVERAS, Beáta (eds.). *Školská, vedná a kultúrna politika na Slovensku pred a po roku 1989 v európskom kontexte*. Bratislava 2003, s. 27-54; OLEJNÍK, Milan. *Implementácia marxisticko-leninskej ideológie vo sfére vzdelávania na Slovensku v kontexte politického vývoja v rokoch 1948 – 1953*. Prešov 2018; VESELSKÁ, Natália. *Ženy a profesia v reálnom socializme*. In DUDEKOVÁ, Gabriela et al. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava 2011, s. 423-450; GABZDILOVÁ, Soňa. *Miesto a úlohy materských škôl na Slovensku v systéme komunistickej výchovy (1948 – 1953)*. In *Studia Historica Nitriensia*, 2021, roč. 25, č. 1, s. 254-269; GABČO, Martin. *Štátny pedagogický ústav a príprava učebníc v rokoch 1947 – 1952*. In *Studia Historica Nitriensia*, 2021, roč. 25, č. 2, s. 495-532.

alebo administratívnych pozíciách, ktoré neohrozovali ich rolu v domácnosti. Ekonomická závislosť od mužov zostávala vysoká a podiel žien vo vyššom vzdelaní či prestížnych povolaniach síce rástol, ale len pomaly.²

Naopak, v socialistických krajinách sa presadzovala predstava ženy ako plnohodnotnej pracujúcej občianky. Ženy získali širší prístup k vzdelaniu a zamestnaniu, no zároveň čelili dvojitému bremenu – očakávalo sa, že budú plnohodnotne pracovať aj sa starať o domácnosť bez rovnomerného rozdelenia povinností medzi mužmi a ženami. Vlády socialistických krajín po roku 1945 podporovali zamestnanosť žien predovšetkým kvôli ideálu rodovej rovnosti a potrebe pracovnej sily. Táto politika však bola často viac ekonomicky než ideologicky motivovaná.³ Hoci socialistické režimy formálne presadzovali rodovú rovnosť, v realite ženy zostávali preťažené prácou v dvoch sférach – profesionálnej aj domácej.

KSČ po februári 1948 uskutočnila radikálnu premenu spoločnosti na základe marxizmu-leninizmu, ktorý sa stal dominantnou ideológiou. Režim zásadne menil politický systém, hospodárstvo, sociálnu štruktúru aj kultúrne a vzdelávacie inštitúcie. Proces etatizácie zasahoval nielen verejný, ale aj osobný život jednotlivcov. Cieľom KSČ bolo odstránenie kapitalizmu a budovanie socialistickej spoločnosti podľa sovietskeho vzoru, ktorý slúžil ako model pre porážku „reakčných kapitalistických síl“ a upevnenie komunistickej moci.⁴

Podľa sovietskeho vzoru začala KSČ budovať autoritatívny režim založený na vedúcej úlohe komunistickej strany. Moc sa sústredila v rukách úzkeho vedenia Ústredného výboru KSČ, ktoré rozhodovalo o riadení štátu bez ústavnej či zákonnej zodpovednosti. Politické rozhodnutia strany boli nadradené právnym normám a mali charakter najvyššieho zákona. Všetky štátne a hospodárske inštitúcie, bezpečnostné zložky, súdy, národné výbory, kultúrne organizácie a masové hnutia sa museli riadiť smernicami KSČ bez ohľadu na platnú legislatívu.⁵ Masová nezákonnosť prispela k celkovému rozvratu právneho vedomia obyvateľov a k strate úcty k právu. Vláda, resp. jednotliví ministri za výkon svojich funkcií neboli zodpovední zákonodarnému orgánu – Národnému zhromaždeniu Československej republiky (ČSR), ale vedeniu KSČ, čo v plnom rozsahu platilo aj v rezorte školstva.

Zmeny v oblasti vzdelávania po komunistickej prevrate

Po februárovom prevrate v roku 1948 sa české a slovenské školstvo stalo nástrojom ideologickej indoktrinácie. Vzdelávanie bolo plne podriadené marxizmu-leninizmu a cieľom škôl bolo vychovávať ideologicky formovaných jednotlivcov v duchu KSČ.⁶

² De HAAN, Francisca. Women as the “Motor of Modern Life” Women’s Work in Europe West and East Since 1945. In REGULSKA, Joanna – SMITH, Bonnie G. Women and gender in Postwar Europe. From Cold War to European Union. New York 2012, s. 112-130.

³ V praxi sa ženská pracovná sila využívala ako nástroj hospodárskeho rozvoja, čo viedlo k rozsiahlym kampaniam a propagande na podporu ich zamestnanosti. Maďarská ústava z roku 1949 napríklad deklarovala právo žien na rovnakú prácu za rovnakých podmienok ako muži, čo nasledovala intenzívna mobilizácia žien do priemyslu a služieb. De HAAN, Women as the „Motor of Modern Life”..., s. 116.

⁴ GABZDILOVÁ, Soňa. Ako sme študovali v totalite. Vysokoškolské vzdelávanie na Slovensku pod ideologickým diktátom Komunistickej strany Československa (1948 – 1953). Prešov; Košice 2018, s. 23. K tejto problematike pozri aj: BARNOVSKÝ, Michal. Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. Bratislava 1995.

⁵ KAPLAN, Karel. Nekrvavá revolúcie. Praha 1993, s. 180-181.

⁶ Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA v BA), fond (ďalej f.) Povereníctvo školstva (PŠ) 1919 – 1945 (1960) (ďalej PŠ), kartón (ďalej k.) 133, Zpráva o stave výchovy a vyučovania na školách II. stupňa.

Komunistická moc zásadne zmenila systém výchovy a vzdelávania mladej generácie. Ministerstvo školstva, vied a umení vykonávalo rozhodnutia Ústredného výboru KSČ. Kým pred rokom 1948 sa o školských otázkach rozhodovalo v parlamente a vláde, po prevrate boli všetky dôležité rozhodnutia prijímané priamo vedením strany bez akejkoľvek diskusie.⁷ Po februári 1948 prácu škôl riadila výlučne KSČ a vyučovací proces sa na školách všetkých stupňov a typov realizoval v súlade s ideológiou marxizmu-leninizmu. Dôsledná implementácia uvedeného svetonázoru do práce vzdelávacích inštitúcií bola primárnym cieľom, ktorý vládnuca strana dôsledne presadzovala a kontrolovala.

Ideologická transformácia školstva

Vzorom výchovy a vzdelávania mladej generácie sa stala sovietska škola a sovietska pedagogika. Imperatív čerpať zo sovietskych skúseností bol realizovaný v školách všetkých stupňov a typov.⁸ Nič, čo pochádzalo z tejto krajiny nebolo zlé, pomoc Zväzu sovietskych socialistických republík (ZSSR) bola neobmedzená a bez jeho podpory sme nemohli budovať socializmus. Heslo „Sovietsky zväz – náš vzor“ sa uplatňovalo vo všetkých oblastiach slovenskej a českej spoločnosti, vrátane vzdelávacích inštitúcií. Učiteľské noviny zdôrazňovali, že Sovietsky zväz „zaručuje pokojné budovanie socializmu v našej vlasti. Bude preto našou najkrajšou povinnosťou vychovávať nám zverenú mládež k láske a oddanosti voči SSSR a veľkému učiteľovi pracujúcich na celom svete s. Stalinovi. Spojenectvo so Sovietskym sväzom budeme strážiť ako oko v hlave a zostaneme mu navždy verní. Vo vyučovaní budeme preto žiakov oboznamovať so životom v SSSR ohromnými stavbami komunizmu.“⁹

Komunistický režim si uvedomoval dôležitosť ovplyvňovania mladej generácie a formovania jej svetonázoru v súlade so svojou ideológiou. Škola mala v tomto procese zohrávať kľúčovú úlohu, pričom zodpovednosť za výchovu detí sa presúvala z rodiny na vzdelávacie inštitúcie. Tradičná buržoázna rodinná výchova bola odmietaná a zdôrazňovala sa spolupráca rodičov so školami. Režim v niektorých prípadoch považoval rodinné prostredie za zdroj nevhodných ideových a morálnych hodnôt, keďže deti mohli byť vystavené vplyvu „malomeštiackych prežitkov“.¹⁰

Vývoj školstva v sledovanom období je možné rozdeliť na dve fázy: roky 1948 – 1953, ktoré sú spojené s tvrdou stalinizáciou a ideologizáciou školstva, a roky 1953 – 1960, ktoré priniesli čiastočné uvoľnenie ideologického tlaku a snahy o modernizáciu vzdelávacieho systému.

V období rokov 1948 – 1953 prebiehala radikálna ideologizácia školstva. Dôležitým dokumentom sa stal zákon č. 95/1948 Zb. z. a n. (*Zákon o základnej úprave jednotného školstva*),¹¹ ktorým sa zaviedol jednotný školský systém v celom Československu. Všetky školy, vrátane cirkevných, boli zoštátnené a podriadené kontrole štátu, čím došlo k odstráneniu súkromného i cirkevného školstva a postupnému rušeniu náboženskej výchovy vo vzdelávacích inštitúciách. Zákon včlenil školy do jednotnej školskej sústavy a určil všetkým

⁷ GABZDILOVÁ, Soňa. Za katedrou v dobe stalinizmu : deformácia profesie učiteľa na Slovensku v rokoch 1948 – 1953. Košice 2022, s. 52.

⁸ Viac k tomu: KRANKUS, Milan. Ideový zápas v slovenskej pedagogike v rokoch 1945 – 1953. In KUDLÁČOVÁ Blanka (ed.). Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku od konca druhej svetovej vojny po obdobie normalizácie. Trnava 2017, s. 36-52.

⁹ Učiteľské noviny, Roč. I, č. 16, 17. mája 1951, s. 3.

¹⁰ GABZDILOVÁ, Za katedrou v dobe..., s. 53

¹¹ Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé. Roč. 1948. Čiastka 38, vydaná 10. mája 1948, s. 829-936.

spoločný výchovný cieľ a každému osobitne vzdelávaciu úlohu. Legislatívna norma predĺžila povinnú školskú dochádzku z ôsmich na deväť rokov.¹² Podstatou koncepcie jednotnej školy bolo, aby deti z rôznych vrstiev spoločnosti dostali identické povinné základné vzdelanie. Druhým princípom jednotnej školy bolo, aby sa systém vzdelávacích inštitúcií mimo rámca povinného vzdelávania budoval spôsobom, ktorý by zamedzil tvoreniu tzv. slepých uličiek, t. j. škôl, z ktorých nebol možný prechod na vyššiu školu a na školy vysoké. Vzdelávacie inštitúcie sa zriaďovali spoločne pre chlapcov a dievčatá.

Primárnymi pre prácu vzdelávacích inštitúcií sa stali závery IX. zjazdu KSČ, ktorý sa konal v Prahe v máji 1949 a ktorý vytýčil tzv. *generálnu líniu budovania socializmu*. V rámci nej určil aj cieľ socialistickej kultúrnej revolúcie. Jednoznačne stanovil úlohy a poslanie vzdelávacieho systému. Ideológia komunistickej strany sa mala stať základným princípom výchovy škôl všetkých stupňov a vzdelávacích inštitúcií rôzneho zamerania.¹³

Jednou z hlavných charakteristík tohto obdobia bola výrazná ideologizácia výučby. Učebnice a učebné osnovy boli vypracované, resp. prepracované tak, aby šíрили marxisticko-leninskú ideológiu. Školy boli povinné organizovať politické školenia a podieľať sa na propagande režimu. Politické čistky zasiahli učiteľov na všetkých stupňoch a druhoch škôl. Mnohí učitelia boli zo zamestnania prepustení z dôvodu tzv. politickej nespoľahlivosti a náboženského presvedčenia.¹⁴ Nahradili ich novému režimu oddaní pedagógovia, ktorí postupne prechádzali politickým školením v duchu ideí marxizmu-leninizmu. Na učiteľov bol vyvíjaný tlak, aby boli oddanými podporovateľmi komunistickej strany a šířili ideológiu režimu medzi žiakmi i svojom najbližšom okolím.¹⁵ Zásadné zmeny zasiahli aj štruktúru školského systému. Veľký dôraz sa kládol na technické a odborné vzdelávanie, ktoré malo pripraviť pracovnú silu pre ťažký priemysel, čo bolo v súlade s cieľmi industrializácie. Vznikali učňovské školy a odborné učilištia, ktoré sa stali dôležitou súčasťou vzdelávacieho systému.¹⁶

Obdobie rokov 1953 – 1960 prinieslo isté uvoľnenie represívneho režimu po smrti Josifa Visarionoviča Stalina a Klementa Gottwalda. Tento vývoj ovplyvnil aj školstvo, hoci základné princípy socialistického vzdelávacieho systému zostali identické. Po politických zmenách v roku 1953 nastali pokusy o zmiernenie ideologického tlaku v školstve. Učebné osnovy boli mierne zreformované a obsah vzdelávania sa stal menej radikálne ideologickým, hoci komunistická ideológia ostávala vo vzdelávacom procese naďalej prítomná.

¹² Školský systém zastrešený týmto zákonom bol rozdelený do troch stupňov: v školách I. stupňa – národných školách (1. – 5. ročník, 6 až 11 ročné deti); v školách II. stupňa – stredných školách (6. – 9. ročník, 11 až 15 ročné deti) a v školách III. stupňa, ktoré boli: 1. povinné: základné odborné školy (3 roky) a 2. výberové: a.) odborné školy (1 – 2 – 3 roky) a b.) vyššie stredné školy – vyššie odborné školy (4 – 5 rokov) a gymnáziá (4 roky). Viac k tejto problematike: ŠPROCHA, Branislav. Vzdelanosť a vzdelanostná štruktúra populácie Slovenska. In Prognostické práce, 2009, roč. 1, č. 2, s. 147-148. Dostupné na internete: https://www.prog.sav.sk/wp-content/uploads/pp2_2009_0.pdf; PŠENÁK, Jozef. Pramene k dejinám československého školstva. Bratislava 1979, s. 31.

¹³ Protokol IX. rádného sjazdu Komunistickej strany Československa. V Praze 25. – 29. května 1949. Praha: Ústřední výbor KSČ, 1949, s. 327-328.

¹⁴ GABZDILOVÁ, Za katedrou..., s. 123-139.

¹⁵ Viac k tejto problematike: DENDYS, Ivana. Pohľad na profesiu učiteľa v 50. rokoch 20. storočia. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku od konca druhej svetovej vojny po obdobie normalizácie. Trnava 2017, s. 129-141.

¹⁶ SNA v BA, f. PŠ, k. 130, inv. č. 3/57, Zpráva o rozšíření sítě, revízií sítě výberových škôl pre rok 1952/53.

Zavedenie jednotného školského systému

Podľa názoru vedúcich orgánov KSČ a ministerstva školstva, veľký rozvoj socialistickej výstavby v Československu po februári 1948 kládol neustále vyššie požiadavky na vzdelávací proces. V školskom systéme bolo potrebné odstrániť niektoré nedostatky zákona z roku 1948, ktoré sa po čase prejavili, zaistiť hospodárske potreby socialistickej výstavby, predovšetkým dostatok pracovných síl v priemysle a to najmä stredne a vysoko kvalifikované kádre a vzdelávanie realizovať podľa sovietskeho vzoru. Uvedené požiadavky mal zabezpečiť nový zákon č. 31/1953 Zb. z. o školskej sústave a vzdelávaní učiteľov (Školský zákon) z 24. apríla 1953.¹⁷ Školská reforma vychádzala v ústrety potrebám zamestnanosti, posilnila polytechnickú výchovu, čím sa vzdelávanie zameriavalo viac na praktické zručnosti a prípravu žiakov na prácu v priemysle a poľnohospodárstve. Polytechnická výchova sa stala dôležitým princípom vzdelávacieho systému, čo znamenalo, že žiaci sa okrem teoretických vedomostí učili aj praktické zručnosti, ktoré mali využiť v zamestnaní.¹⁸ Na reguláciu prílivu pracovnej sily do hospodárstva bola povinná školská dochádzka skrátená z deviatich rokov na osem. Väčší dôraz sa kládol na modernizáciu školských zariadení a rozvoj odborného školstva. Dôvodová správa legislatívnej normy uvádzala, že k urýchlenému „budovaniu socializmu a k ochrane vlasti potrebujeme pracovníkov omnoho lepšie a všestrannejšie pripravených na svoje pracovné úlohy, s väčším a hlbším vzdelaním, pracovníkov celkom oddaných veci robotníckej triedy a socializmu. Potrebujeme, aby nám takých pracovníkov dodávala naša škola na pracoviská skôr ako doteraz, a do základných hospodárskych odborov vo väčšom počte.“¹⁹ Zasadnutie Predsedníctva Zboru povereníkov 19. mája 1953 zdôraznilo, že školská sústava musí vyškolit „lepšie pripravenú mládež na pracoviská“.²⁰ Okrem toho sa malo anulovať tzv. odtrhnutie školy od života a od potrieb socialistickej výstavby. Všeobecnovzdelávacia škola už nemala mať dovtedajší prevažne humanistický charakter, ale podľa vzoru sovietskej školy musela venovať veľkú pozornosť polytechnickému vyučovaniu. Preto bolo potrebné posilniť predovšetkým vyučovanie matematiky a prírodných vied.²¹

Nový školský zákon výraznou mierou zmenil predchádzajúci vzdelávací systém. Základné bezplatné všeobecné vzdelanie mala poskytovať osemročná stredná škola a prvých osem postupných ročníkov jedenásťročnej školy. Osemročná stredná škola zabezpečovala základné všeobecné vzdelanie a pripravovala žiakov pre povolanie, odbornú školu alebo pre vyššie všeobecné vzdelanie.²² Gymnázia boli zrušené a začlenené do trojročných

¹⁷ Sbírka zákonů republiky Československé. Roč. 1953. Čiastka 18, vydaná 7. mája 1953, s. 193-195.

¹⁸ SNA v BA, f. PŠ, k. 22, inv. č. 1093/1950, Úkoly našeho školství v příštím školním roce.

¹⁹ PŠENÁK, Pramene k dejinám ..., s. 156.

²⁰ SNA v BA, f. Predsedníctvo Zboru povereníkov (ďalej Predsedníctvo ZP), k. 8, inv. č. 8, 8. zasadnutie 19. mája 1953. Zpráva o novejši školskej sústave.

²¹ SNA, f. Predsedníctvo ZP, k. 8, inv. č. 8, 8. zasadnutie 19. mája 1953. Zpráva o novejši školskej sústave.

²² Základné všeobecné vzdelanie v trvaní osem rokov bolo povinné a bezplatné. Zabezpečovala ho osemročná stredná škola alebo prvých osem postupných ročníkov jedenásťročnej strednej školy. Osemročná stredná škola poskytovala základné všeobecné vzdelanie a pripravovala žiakov pre povolanie, odbornú školu, alebo pre vyššie všeobecné vzdelanie. V rámci jedenásťročných stredných škôl prvých osem postupných ročníkov bolo venovaných základnému všeobecnému vzdelaniu, v posledných troch ročníkoch, ktoré boli výberové, žiaci vyššie všeobecné vzdelanie a boli pripravovaní na vysokoškolské štúdium. Odborné školy zabezpečovali odborné vzdelanie s požiadavkami jednotlivých odvetví hospodárstva, štátnej správy a kultúrneho života. GABZDILOVÁ, Vzdelávanie na Slovensku..., s. 119-120.

stredných všeobecnovzdelávacích škôl. Absolventi tak mohli nastúpiť do zamestnania o 2 roky skôr.

Porevolučné reformy československého školstva po roku 1953 sa stali predmetom kritiky, ktorá poukazovala na nedostatočnú pripravenosť absolventov na hospodársku prax a inovačné procesy. Školský systém bol vnímaný ako nepružný, neschopný adekvátne reagovať na aktuálne požiadavky doby. Kritici upozorňovali na nadmernú orientáciu na teoretické vzdelávanie, ktoré bolo vzdialené od reálnych potrieb trhu práce a nedokázalo efektívne podporovať rozvoj technológií a priemyselnej modernizácie. Základný smer ďalšieho rozvoja školstva bol daný na XI. zjazde KSČ a v dokumente *O tesnom spojení Školy so životom a o ďalšom rozvoji výchovy a vzdelania v ČSR z apríla 1959*, ktorý obsahoval aj návrh na prijatie nového školského zákona.²³ Stanovené boli nové princípy požadované pre rozvoj škôl – všestranný a harmonický rozvoj mládeže, predĺženie povinného základného vzdelania na deväť rokov, prepojenie vyučovania so životom a výrobou, poskytnutie možnosti získať úplné stredné vzdelanie všetkým deťom, správna voľba povolania a i. Program sa zameriaval na rozvoj polytechnického vzdelávania a kládol dôraz na technické smery vo vede a školstve. V dôsledku toho boli znížené vyučovacie hodiny spoločenských vied a zvýšený počet hodín matematiky, fyziky a chémie.²⁴ Zároveň došlo k reformám odborného školstva, aby sa školy viac priblížili potrebám praxe. Cieľom bolo prekonať „odtrhnutosť“ školy od reálneho života a zabezpečiť študentom kompletnú stredoškolskú prípravu spolu so základným odborným vzdelaním prostredníctvom tzv. výrobného vyučovania. Na túto novú zložku stredoškolskej prípravy bolo vyhradených až 20 % vyučovacieho času.²⁵ Odtrhnutosť školy od života sa konštatovala aj v ostatných krajinách tzv. socialistického tábora, napr. v Nemeckej demokratickej republike (NDR), Bulharsku, či dokonca v Čínskej ľudovej republike. V krajinách socialistického tábora sa podľa vzoru Sovietskeho zväzu začali vydávať aj príslušné školské zákony o spojení školy s praxou.²⁶

Uvedené princípy uvádzal *Zákon zo dňa 15. decembra 1960 o výchove a vzdelávaní* (Školský zákon).²⁷ Nová legislatívna norma zaviedla povinnú deväťročnú školskú dochádzku, čím sa mala zabezpečiť vyššia úroveň základného vzdelania. Zákon tiež kládol dôraz na ďalšie rozvíjanie polytechnického vzdelávania a na základe jeho znenia sa mala realizovať príprava žiakov na konkrétne pracovné povolania. Praktické vzdelávanie a odborná príprava sa tak stali neoddeliteľnou súčasťou školského systému.²⁸ Významnou zmenou bolo aj zlepšenie postavenia učiteľov. Po politických čistkách z predchádzajúceho obdobia sa režim snažil zvýšiť prestíž učiteľského povolania. Prebiehala snaha o odborné vzdelávanie učiteľov a zvýšenie ich spoločenského statusu. Napriek tomu museli učitelia aj naďalej preukazovať svoju politickú lojalitu voči režimu. V oblasti vysokého školstva došlo

²³ LONDÁKOVÁ, Elena. Demokratizácia vzdelávania v 60. rokoch. Pokus o návrat?. In KUDLÁČOVÁ Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku od konca druhej svetovej vojny po obdobie normalizácie*. Trnava 2017, s. 110-116.

²⁴ SNA v BA, f. PŠ, k. 95, Správa o situácii v školstve.

²⁵ KRANKUS, Milan. Školstvo a školský systém na Slovensku v rokoch 1945 – 1989. In KUDLÁČOVÁ Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Trnava 2019, s. 218-233.

²⁶ LONDÁKOVÁ, Modernizácia výchovy..., s. 83.

²⁷ Zbierka zákonov Československej socialistickej republiky. Roč. 1960, čiastka 82, vydaná 28. decembra 1960. Zákon o sústave výchovy a vzdelávania (školský zákon).

²⁸ Informačné zprávy Povereníctva školstva a kultúry, roč. III., 1957, č. 1-2, s. 1-6. Naše úlohy pri ďalšom rozvíjaní polytechnickej výchovy.

k rozvoju technických a prírodovedných odborov. Zakladali sa nové fakulty a vysoké školy, ktoré mali za úlohu pripraviť odborníkov pre socialistické hospodárstvo.

Vzdelávanie dievčat v korelácii so zamestnanosťou žien

Hospodárska politika komunistickej vlády v Československu začala od roku 1949 ekonomikou (priemyselnú výrobu, služby, poľnohospodárstvo, zdravotníctvo, školstvo a kultúru) riadiť v rámci päťročných hospodárskych plánov, tzv. päťročníc. Slovensko bolo po prevrate prevažne agrárnou krajinou, kde vyše 60 % zamestnaných pracovalo v poľnohospodárstve. V roku 1948 sa v českých krajinách sústredilo 87 % celoštátnej priemyselnej výroby, pričom Slovensko v industrializácii výrazne zaostávalo. Prvý päťročný plán (1949 – 1953) mal preto za cieľ radikálne zvýšiť priemyselnú výrobu Slovenska.²⁹

V súvislosti s cieľmi hospodárskych plánov, ako aj silnými povojnovými populačnými ročníkmi školstvo zaznamenalo výrazný kvantitatívny nárast. Rozširovali a zakladali sa nové odbory, špecializovala výučba a budovali nové školské objekty.³⁰ Najvyšší nárast sa dosiahol v rámci stredných odborných a odborných škôl. Počas rokov 1948 – 1960 ich počet vzrástol zo 117 na 211, stav tried sa zvýšili zo 494 na 2 465 a počet žiakov stúpol z 15 422 na 61 026. Iná situácia bola v stredných všeobecnovzdelávacích školách, počet ktorých sa síce zvýšil zo 68 na 143, tried z 554 na 745, ale sumár žiakov narástol z 19 327 na 21 428.³¹

V prípade odborných škôl nebol pri všetkých typoch zaznamenaný rovnomerný nárast, u niektorých došlo k poklesu, čo dokumentujú dáta v tabuľke.

Školský rok	Pedagogické	Priemyselné	Hospodárske (ekonomické)	Zdravotnícke	Poľnohospodárske	Lesnícke
1949/50	21	11	23	37	28	5
1951/52	19	42	25	30	48	4
1953/54	28	41	27	29	60	3
1955/56	29	39	29	18	50	3
1957/58	31	40	28	17	87	6
1958/59	24	41	25	18	89	6

Tabuľka č. 1: Počet jednotlivých druhov odborných škôl v školských rokoch 1949/1950 – 1958/1959.³²

Ako vyplýva z údajov uvedených v tabuľke, počet zdravotníckych škôl poklesol a pedagogické a hospodárske (ekonomické) zaznamenali minimálny nárast. Výrazná expanzia

²⁹ LONDÁK Miroslav – HLAVOVÁ, Viera. Slovensko v socialistickom Československu – Ekonomický vývoj. In LONDÁK, Miroslav (ed.). Slovensko v 20. storočí. Piaty zväzok, V obnovenom Československu 1945 – 1960. Bratislava 2024, s. 297-300.

³⁰ SNA v BA, f. PŠ, k. 89, inv. č. 211/dôv., Programové vyhlásenie Sboru povereníkov – vykonanie úprav.

³¹ LONDÁKOVÁ, Elena. Školstvo a vzdelanosť. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. XIII c. Slováci a nástup socializmu. Budovateľské obdobie komunistického režimu. Bratislava 2017, s. 136.

³² Statistická ročenka republiky Československé 1959. Praha: 1959, s. 393. K odborným školám patrili aj školy osvetové, výtvarné, hudobné, telovýchovné.

organizačnej siete nastala najmä v prípade poľnohospodárskych a priemyselných škôl, čo priamo súviselo s plánovaným rozvojom slovenského hospodárstva, orientovaným na industrializáciu a kolektivizáciu poľnohospodárstva. Tieto zmeny vo vzdelávacom systéme odrážali širšie spoločensko-politické transformácie, ktoré sa začali po februári 1948.

Tento prelomový rok priniesol zásadné zmeny vo vzdelávaní mladej generácie, vrátane dievčat, a zároveň formoval nové chápanie postavenia žien v spoločnosti. Ústava Československej republiky z 9. mája 1948 deklarovala rovnoprávnosť mužov a žien, čím zakotvila ich rovnaký prístup ku vzdelaniu a pracovným príležitostiam. Vyhlasovala tiež rovnaké sociálne a ekonomické postavenie oboch pohlaví, právo na prácu a rovnakú mzdu za rovnakú prácu.³³ Delegáti IX. zjazdu KSČ prijali už spomínanú *Generálnu líniu budovania socializmu v Československu*, ktorá kládla dôraz na mobilizáciu ženskej pracovnej sily ako súčasť širšej stratégie industrializácie. Kľúčovým cieľom tohto programu bolo presmerovanie žien z domácností a poľnohospodárstva do priemyselnej výroby, čím sa mala zabezpečiť dostatočná pracovná sila pre rozvíjajúce sa hospodárske sektory.³⁴ Vidiecke obyvateľstvo, predovšetkým ženy, ktoré sa dovtedy venovali starostlivosti o domácnosť a výchove detí, predstavovalo najväčší rezervoár pracovných síl. V rámci industrializačných procesov sa ich zapojenie do výroby považovalo za nevyhnutné pre úspešnú realizáciu hospodárskych plánov a extenzívny rozvoj socialistickej ekonomiky.³⁵ Z ich radov sa v rozhodujúcej miere uspokojovali potreby rastu nových pracovných síl vo väčšine odvetví národného hospodárstva.³⁶

Problematika žien dostala v propagande KSČ svoj politický význam a v dobových médiách sa ich postavenie a úlohy propagovali ako sociálny, ale i triedny problém. KSČ začala v rámci konceptu nového socialistickeho človeka vytvárať obraz tzv. novej socialistickej ženy. Ženy už nemali plniť len úlohy matiek, manželiek a gazdiniek, ale mali sa stať aj uvedomelými pracovníčkami a angažovanými občiankami.³⁷ Emancipácia bola chápaná a komunistickou propagandou prezentovaná aj ako príležitosť žien zaujať dovtedy zväčša mužské profesie. V novinách a časopisoch boli uverejňované fotografie žien v montérkach so zväčkami v ruke, za volantom traktora, riadení električky, aj ako sústružníčky, zlievačky a žeriavničky. Žena, ktorá sa starala len o domácnosť a výchovu detí bola označovaná za nemodernú a neplnohodnotnú. Propaganda predostierala obraz ideálnej ženy, ktorá je zamestnaná, ale zároveň uvedomelá a angažovaná. Pracujúca žena mala vyššiu spoločenskú prestíž. Aj keď ženy vykonávali mužské profesie, do oblasti riadiacich orgánov KSČ a najvyšších štátnych inštitúcií neprenikli. Tá ostala pre nich neprístupnou „zónou“.³⁸

Práca žien bola pre chod hospodárstva krajiny nevyhnutná. V tomto kontexte sa pozornosť kládla na zvyšovanie počtu študentiek najmä v stredných odborných školách.

³³ Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé. Roč. 1948. Čiastka 52, vydaná 9. júna 1948, s. 1089-1091.

³⁴ Protokol IX. řádného sjezdu KSČ, s. 328.

³⁵ LONDÁKOVÁ, Elena. Vývoj ženskej otázky na Slovensku po roku 1945. In KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.). Bolševismus, komunismus, a radikální socialismus v Československu. Svazek V. Praha 2005, s. 205-206.

³⁶ BREJCHOVÁ, Jiřina. Postavení žen v ČSSR. Praha 1962, s. 7.

³⁷ Bližšie: NEČASOVÁ, Denisa. Nový socialistický člověk. Československo 1948-1956. Brno 2018, s. 127-167. LONDÁKOVÁ, Vývoj ženskej otázky..., s. 194-221.

³⁸ ORAVCOVÁ, Jana. Mocné ženy alebo ženy moci? Vizualna kultura, reprezentácia, ideológia. České Budějovice 2014, s. 46.

Dievčatá v stredných odborných školách

Pracovné miesta v jednotlivých odboroch národného hospodárstva naplňal aj vysoký počet absolventov prichádzajúcich po ukončení štúdia stredných odborných škôl na pracoviská. Počty študentov, ale aj študentiek počas 50. rokov na stredných odborných inštitúciách narastali.

Školský rok	Pedagogické v %	Priemyselné v %	Ekonomické v %	Zdravotnícke v %	Poľnohospodárske v %	Lesnícke v %
1946/47	53,19	3,96	49,44	95,8	15,1	-
1948/49	-	2,37	55,2	-	28,62	3,47
1953/54	82,63	16,84	80,15	97,52	32,02	0,96
1956/57	84,78	13,16	89,36	94,35	24,15	0,55
1959/60	86,55	20,27	82,96	97,1	33,11	0,55
1960/61	93,38	23,58	88,46	96,87	37,49	0,50

Tabuľka č. 2. Percentuálne zastúpenie dievčat v jednotlivých typoch stredných odborných škôl v rokoch 1946/1947 – 1960/1961.³⁹

Poznámka: Pokiaľ údaj nie je uvedený, nebol v štatistike k dispozícii.

Podiel dievčat v pedagogických školách bol v sledovanom období mimoriadne vysoký. V školskom roku 1946/47 tvorili 53,19 % študentov, pričom tento podiel postupne narastal. Do školského roku 1953/54 sa zvýšil na 82,63 % a v roku 1956/57 dosiahol 84,78 %. Najvýraznejší nárast bol zaznamenaný v školskom roku 1960/61, keď dievčatá predstavovali až 93,38 % študentov pedagogických škôl. Uvedený trend naznačuje rastúcu prevahu žien v pedagogických povolaniach, ktorú zároveň posilňovala zvýšená potreba mužskej pracovnej sily v rôznych sektoroch, najmä v ťažkom priemysle. Tieto údaje korešpondujú so zamestnanosťou žien v školstve a príbuzných odboroch. Vysoký nárast pracujúcich žien bol zaznamenaný práve vo vede, výskume, školstve, kultúre a osвете, keď vzrástol z 12 000 v roku 1948 na temer 47 000 v roku 1960.⁴⁰

Aj v ďalších nevýrobných odvetviach zamestnanosť žien narastala výrazným tempom, čo súviselo, podobne ako pri pedagogických školách, najmä s odchodom mužských pracovných síl do rôznych odborov priemyslu. V obchode, vo verejnom stravovaní a v komunálnych službách bolo v roku 1948 zamestnaných 27 000 žien, v roku 1960 58 000. Podobne v zdravotníctve a v sociálnej starostlivosti sa zvýšil počet zamestnaných žien z 8 000 na 31 000 (viac ako štvornásobný nárast).⁴¹

³⁹ MAUKŠ, J. – LUKÁŠOVÁ, M. Štatistika školstva a kultúry. Školský rok 1960/1961 a porovnanie za predchádzajúce roky. SNR – odbor pre školstvo a kultúru, s. 51-55.; Štatistika školství a kultury 1963. Ministerstvo školství a kultury. Odbor evidence a rozboru, s. 134, 193.

⁴⁰ LONDÁKOVÁ, Vývoj ženskej otázky..., s. 206. Bližšie pozri aj: Žena. Socializmus. Vzdelanie. Ústav školských informácií v Bratislave, 1975, s. 28. Pozri aj WAGNEROVÁ, Alena. Žena za socializmu. Československo 1945–1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm. Praha 2022, s. 60-75.

⁴¹ V medzivojnovom období tvorila zamestnanosť žien v Československu 28,1 %, k 1. 1. 1960 42,69 % a na Slovensku 39,13 %. LONDÁKOVÁ, Vývoj ženskej otázky..., s. 205-207.

V zdravotníckych školách mali dievčatá dominantné zastúpenie počas celého nami sledovaného obdobia. Už v školskom roku 1946/47 predstavovali až 95,8 % študentov. Tento podiel sa ďalej stabilne udržiaval, pričom v školskom roku 1953/54 dosiahol 97,52 %. Aj napriek miernym výkyvom v nasledujúcich rokoch zostával podiel dievčat nad 94 %, pričom v roku 1960/61 bol na úrovni 96,87 %. Tento trend odrážal spoločenské očakávania a stereotypy spojené so zdravotníckymi profesiami ako „ženskými povolaniami“.

Počas piateho decénia aj ekonomické školy vykazovali vysoké zastúpenie dievčat. V školskom roku 1946/47 tvorili 49,44 % študentov. Po miernom náraste v roku 1948/49 (55,2 %) sa tento trend dynamicky zvýraznil, pričom v školskom roku 1953/54 už 80,15 % študentov na ekonomických školách tvorili dievčatá. Podiel ďalej stúpал na 85,39 % v roku 1956/57 a v roku 1960/61 dosiahol 88,46 %. Ekonomické školy poskytovali atraktívne možnosti pre ženy, keďže kvalifikácia v tejto oblasti ponúkala lepšie pracovné príležitosti. Podľa správy Povereníctva školstva, vied a umení mali tieto školy „*vychovávať uvedomelých a odborne zdatných pracovníkov pre socialistické hospodárstvo*“.⁴²

Zastúpenie dievčat na poľnohospodárskych školách bolo podstatne nižšie ako na zdravotníckych, či pedagogických, no vykazovalo rastúci trend. V školskom roku 1946/47 tvorili dievčatá 15,1 % študentov. Do školského roku 1953/54 sa ich podiel zvýšil na 28,62 %, pričom do roku 1960/61 stúpol na 37,49 %. Nižšie zastúpenie dievčat na poľnohospodárskych školách v porovnaní so zdravotníckymi a pedagogickými inštitúciami mohlo vyplývať predovšetkým z tradičného rodového rozdelenia povolaní, kde poľnohospodárska práca bola dlhodobo vnímaná ako fyzicky náročná a vhodnejšia pre mužov. Postupný nárast podielu dievčat v tomto sektore odrážal širšie zmeny v hospodárskej politike a vnímaní ženskej pracovnej sily v období budovania socializmu. Politika kolektivizácie poľnohospodárstva a snaha o modernizáciu vidieka viedli k vytváraniu nových pracovných miest v mechanizovanom poľnohospodárstve a administratíve, čím sa rozšírili príležitosti aj pre ženy.

Na lesníckych školách mali dievčatá minimálne zastúpenie, čo bolo podmienené tradične mužským charakterom lesníckych profesií. V školskom roku 1953/54 predstavovali len 3,47 % a ich podiel klesal. Do školského roku 1960/61 sa znížil na 0,5 %, čo naznačuje pretrvávajúcu dominanciu mužov v tomto sektore.

Priemyselné školy zaznamenali, popri lesníckych, najnižšie zastúpenie dievčat, no ich podiel postupne narastal. Do začiatku 50. rokov sa v nich vzdelávali v rozsiahlej miere chlapci, dievčatá ojedinele, čo bolo determinované obsahovým zameraním vzdelávania, následným charakterom zamestnania a prevládajúcim názorom spoločnosti o nespôsobilosti výkonu ženskej práce v priemyselných odboroch. V školskom roku 1946/47 bolo na týchto školách len 3,96 % dievčat.⁴³ Po poklese v roku 1948/49 (2,37 %) začal ich podiel opäť stúpať. Do roku 1953/54 sa zvýšil na 16,84 %, pričom do konca sledovaného obdobia zaznamenal ďalší rast. V školskom roku 1960/61 predstavovali dievčatá už 23,58 % študentov priemyselných škôl. Nárast študentiek v uvedenom type vzdelávacích inštitúcií po roku 1948 bol ovplyvnený potrebou nových pracovných síl v procese industrializácie Slovenska.⁴⁴ Uvedený nárast naznačuje postupnú zmenu tradičných rodových rolí a väčšiu podporu technického vzdelávania pre ženy.

⁴² SNA v BA, f. PŠ, k. 137, Zpráva o problémoch odborného školstva.

⁴³ MAUKŠ – LUKÁŠOVÁ, Štatistika školstva..., s. 25.

⁴⁴ LONDÁKOVÁ, Elena. Slovenská kultúra v rokoch 1968 – 1970. Bratislava 2015, s. 126.

Z dôvodu rozsahu príspevku nie je možné venovať pozornosť všetkým odborným školám, na ktorých došlo k zvýšeniu počtu dievčat, čo z pohľadu autoriek predstavuje zaujímavý námet na spracovanie tejto problematiky v budúcnosti. V ďalšom texte budeme pozornosť venovať priemyselným školám, a to vzhľadom na proces industrializácie Slovenska, ktorej vedúce orgány KSC pripisovali mimoriadny význam.

Priemyselné školy

V období intenzívneho priemyselňovania krajiny bola mimoriadna pozornosť kladená na rozvoj priemyselného školstva, ktoré malo zabezpečiť dostatok odborne vzdelaných pracovníkov pre rastúce odvetvia priemyslu. Priemyselné školy tak v procese modernizácie a hospodárskeho rozvoja Slovenska plnili dôležitú úlohu. Počty študentov na tomto type vzdelávacích inštitúcií narastali, vrátane dievčat. V správe o rozšírení a reorganizácii odborných škôl,⁴⁵ ktorú zaslalo Poverenie školstva, vied a umení Úradu Predsedníctva Zboru povereníkov sa v školskom roku 1951/52 predpokladalo prijať do prvých ročníkov priemyselných škôl spolu 6 120 žiakov. V správe sa ďalej píše: „*V porovnaní s počtom žiakov prijatých do I. ročníka priemyselných škôl v šk. r. 1950/51, ktorý činil 2 914 žiakov, ide o zvýšenie viac ako 100 % a v porovnaní s počtom žiakov I. ročníkov v šk. r. 1949/50, ktorý činil 1 538, ide o zvýšenie o 400 %, je to teda taký prudký vzostup, aký nemá obdoby v dejinách odborného školstva v celej našej republike vôbec.*“⁴⁶

Mimoriadne zvýšenie študentiek na priemyselných školách je rapídne pri porovnaní so stavom pred rokom 1948.⁴⁷ Situácia v prospech nárastu dievčat sa počas 50. rokov postupne menila.

⁴⁵ Zpráva o rozšírení a reorganizácii odborných škôl. SNA v BA, f. Ústredný výbor KSS (ďalej ÚV KSS), tajomník Ján Púll, k. 2466, a.j. 23, s. 2.

⁴⁶ Zpráva o rozšírení a reorganizácii odborných škôl. SNA v BA, f. Ústredný výbor KSS (ďalej ÚV KSS), tajomník Ján Púll, k. 2466, a.j. 23, s. 2. K tejto problematike podrobnejšie pozri aj Zprávu o súčasnom stave priemyselných škôl a návrh na ich ďalší rozvoj v školskom roku 1952/53. SNA v BA f. PŠ, k. 130.

⁴⁷ Podľa štatistických zistení Školstvo na Slovensku: školy, žiaci, učitelia v šk. r. 1918/19 – 1947/48 existovalo v šk. roku 1946/47 v rámci odborných a priemyselných škôl na území Slovenska päť vyšších škôl strojníc-kých škôl vrátane dvoch vyšších majstrovských (Banská Bystrica, Bratislava, Košice, majstrovské boli v Bratislave a Považskej Bystrici). Navštevovalo ich 824 žiakov, z toho 2 dievčatá (obe v Košiciach). Vyššia škola elektrotechnická bola jedna (Bratislava). Navštevovalo ju 266 žiakov a jedna žiačka. Vyššie školy staveb-ské boli dve. Mali 351 žiakov, z toho 8 žiakov (5 v Bratislave, 3 v Prešove). Vyššia škola chemická bola jedna (Banská Štiavnica). Mala 126 žiakov a z nich 19 žiakov. Popri nich boli na Slovensku ešte aj majstrovské školy strojníc-ke, elektrotechnické a staveb-ské. Majstrovské školy strojníc-ke boli štyri (B. Bystrica, P. Bystrica, Bratislava a Košice). Študovalo na nich 390 žiakov, ani jedno dievča. Majstrovské školy elektrotech-nické boli tri (B. Bystrica, Bratislava a Košice). Študovalo na nich 143 žiakov, dievčatá ich nenavštevovali. Majstrovské školy staveb-ské boli dve (Prešov a Bratislava). Mali 153 žiakov, bez dievčat. Na odbornej škole banskej taktiež študovali iba chlapi (64). Okrem uvedených vzdelávacích inštitúcií existovali na Slovensku ďalšie typy odborných škôl: hospodárske školy, obchodné učiliš-tia, odborné školy pre ženské povolania a učňovské školy. Počet dievčat študujúcich na priemyselných a odborných školách pre jednotlivé odvetvia priemyslu bol nízky. Z celkového počtu žiakov (i so žiakami na čípkárskych školách) tvorili necelé 4 %. SENČÁK, Michal (ed.). Školstvo na Slovensku: školy, žiaci, učitelia v šk. r. 1918/19 – 1947/48. Bratislava 1949, s. 31-34.

Stredné priemyselné školy					
Školský rok	Spolu	Dievčatá		Chlapci	
		abs.	%	abs.	%
1953/54	14831	2497	16,84	12334	83,16
1954/55	15000	2500	16,67	12500	83,33
1955/56	15358	2180	14,19	13178	85,81
1956/57	15092	1990	13,18	13102	86,82
1957/58	15395	2040	13,25	13355	86,75
1958/59	16571	2354	14,20	14217	85,80
1959/60	16520	2413	14,61	14107	85,39
1960/61	17220	4061	23,58	13159	76,42

Tabuľka č. 3. Vývoj počtu študentiek na priemyselných školách na území Slovenska v 50. rokoch 20. storočia.⁴⁸

Z uvedených dát rezultuje, že od roku 1953 do roku 1960 pribudlo v priemyselných školách celkove 2 389 študentov, z toho 1 564 dievčat a 825 chlapcov. To korešpondovalo so snahou KSČ zvyšovať zamestnanosť žien, a to aj v priemyselných odboroch, v ktorých dovtedy buď vôbec nepracovali, resp. ich zastúpenie bolo minimálne. V začiatkoch industrializácie Slovenska prebiehal presun veľkého počtu mužských pracovných síl z odvetví ľahkého priemyslu (odevný, obuvnícky, potravinársky priemysel a i.) a služieb (napr. obchod, peňažníctvo, zdravotníctvo, školstvo) do odvetví ťažkého priemyslu. Niektoré dovtedy typicky mužské pracovné pozície sa nástupom žien do pracovného procesu feminizovali.⁴⁹ V praxi bolo potrebné pre výkon povolania v ľahkom priemysle a službách dosiahnuť vyššie vzdelanie, najčastejšie stredné s maturitou, kým odvetvia ťažkého priemyslu vyžadovali preferované učňovského školy, resp. stredoškolské vzdelanie bez maturity. Dôsledkom toho muži najčastejšie dosahovali stredoškolské vzdelanie bez maturity a ženy úplné stredoškolské.⁵⁰

Zvyšovanie počtu dievčat v priemyselných školách v nami sledovanom období korešpondovalo s nárastom žien pracujúcich v priemysle v 50. rokoch. Najväčší rast zamestnanosti žien na Slovensku bol zaznamenaný v roku 1950. Počas piateho decénia zamestnanosť žien rástla prudkým tempom. V roku 1948 pracovalo v priemysle 52 000 žien, do roku 1960 sa ich počet zvýšil na 139 000. Aj stavebníctvo evidovalo nárast z 6 000 na 13 000, podobne doprava a spoje z 5 000 na 18 000.⁵¹ Je zrejmé, že miesta v jednotlivých priemyselných odvetviach zďaleka nenapĺňali len absolventky priemyselných škôl, ale do pracovného procesu nastupovali nekvalifikované pracovné sily a dievčatá končiace učňovské školy.

V spoločnosti bol prezentovaný koncept pracujúcej ženy ako budovateľky socializmu, k čomu sa využívali mnohé kampane. Žena v novej spoločnosti mala byť politicky iniciatívna, sebavedomá, uvedomelá, angažovaná občianka, a ako pracovníčka v rôznych

⁴⁸ Statistika školství a kultury 1963. Ministerstvo školství a kultury. Odbor evidence a rozboru, s. 134.

⁴⁹ NEČASOVÁ, Nový socialistický..., 142-145. VESELSKÁ, Natália. Ženy a profesia..., s. 430-433.

⁵⁰ PILINSKÁ, Viera. Zmeny v štruktúre obyvateľstva podľa veku, rodinného stavu a vzdelania na Slovensku po vzniku Československa. In Slovenská štatistika a demografia, 2018, roč. 28, č. 4, s. 30.

⁵¹ LONDÁKOVÁ, Vývoj ženskej otázky..., s. 206.

profesiách prekonávať stanovené normy.⁵² Široký priestor pre propagovanie uvedeného obrazu predstavovali periodiká, ktoré zdôrazňovali, že ženy, ktoré si sami zarábajú na živobytie sú nezávislé a samostatné. Propagandistické články presviedčali ženy o veľkom význame práce pre ich sebauvedomenie, o možnostiach uplatnenia na ktoromkoľvek pracovnom mieste a príležitosti podieľať sa na spoločnom diele budovania socializmu.⁵³ V tejto súvislosti stranícke a štátne orgány zdôrazňovali nutnosť zvýšiť sebauvedomenie a odstrániť pocit menejcennosti žien na pracovisku a v spoločnosti. V materiáli určenom Predsedníctvu ÚV KSS na prerokovanie v novembri 1949 sa konštatovalo, že zvýšenie sebauvedomenia žien je potrebné realizovať „popularizáciou schopných žien a názorným poučovaním...viesť záznamy o schopných robotníčkach, navrhovať ich do odborných kurzov, škôl, starať sa o to, aby im boli zverené zodpovedné miesta.“⁵⁴

Pravda, ústredný tlačový orgán KSS, pri príležitosti konania 1. zjazdu Živeny – Zväzu slovenských žien, v marci 1950 uviedol – „slovenské ženy uskutočňujú s láskou, nadšením a s úspechom veľké úlohy na zvýšení životnej úrovne všetkých pracujúcich plnením programu socialistickej výstavby, zavádzaním vyšších foriem práce v poľnohospodárstve, starostlivosťou o novú výchovu nášho dorastu a každodenným bojom na obranu mieru a proti vojnovým štváčom.“⁵⁵ Uvedené úlohy s úspechom uskutočňovali údajne preto, lebo pracovali pod vedením KSČ, v spolupráci s Revolučným odborovým hnutím, ale „predovšetkým preto, že za vzor im slúži hrdinská sovietska žena, bez ktorej je nemysliteľná výstavba v Sovietskom zväze.“⁵⁶

O veľkom význame ženských pracovných síl sa vyjadrovali aj poprední funkcionári komunistickej strany. Zástupca ústredného tajomníka KSČ Gustáv Bareš na konferencii referentiek KSČ 11. apríla 1951 zdôraznil, že práca medzi ženami je významným úsekom straníckej práce, „pretože bez práce žien by sme nevedeli vyriešiť naše zvýšené úlohy socialistickeho budovania priemyslu, bez toho by sme nevedeli vyriešiť historickú premenu, ktorou prechádzajú dnes naše dediny k socializmu, bez toho nevedeli vyriešiť ani denné politické otázky straníckej práce.“⁵⁷

Rast počtu dievčat na priemyselných školách v 50. rokoch bol výsledkom viacerých faktorov, ktoré ovplyvnili vzdelávacie a pracovné možnosti žien. Významnú úlohu zohrala hospodárska politika a princípy plánovaného hospodárstva, ktoré v tom čase dominovali v Československu. Štát kládol dôraz na rozvoj ťažkého priemyslu, ako bolo strojárstvo, metalurgia či stavebníctvo, a aby naplnil svoje ambiciózne plány, potreboval nových pracovníkov, vrátane žien.⁵⁸ Priemyselné školy tak začali byť propagované ako cesta k lepšiemu uplatneniu v technických profesiách. Technické vzdelanie poskytovalo dievčatám nielen možnosť sociálneho vzostupu, ale aj lepšie platené zamestnanie. Praktické a ekonomické faktory zohrávali dôležitú úlohu. Zaradenie žien do pracovného procesu bolo u mnohých nevyhnutnosťou. Dôvodom ich nástupu do zamestnania boli nízky príjmy manželov (rodičov) a potreba dvojitého príjmu zabezpečenia rodiny. Zamestnanosť žien

⁵² NEČASOVÁ, Nový socialistický... s. 131.

⁵³ Napr. v časopise Slovenka slogan: „Traktoristky, predstaviteľky pokroku a nového života na našej dedine.“ Slovenka, roč. III, 3/1951.

⁵⁴ SNA, f. PŠ, š. 92, inv. č. 91. Materiál pre Predsedníctvo ÚV KSS.

⁵⁵ Pravda, 31. marca 1950, č. 77, s. 1. Bachratá Hela. K jednotnej celoštátnej organizácii žien.

⁵⁶ Pravda, 31. marca 1950, č. 77, s. 1. Bachratá Hela. K jednotnej celoštátnej organizácii žien.

⁵⁷ SNA, f. ÚV KSS, sekretariát, kar. 18, a. j. 20. Zasadnutie sekretariátu 26. mája 1951.

⁵⁸ VESELSKÁ, Ženy a profesia..., s. 430-431.

nebola pre nich výsadou, ale nevyhnutnosťou. Zvýšený záujem žien o pracovné pozície bol zaznamenaný v roku 1953 v súvislosti s menovou reformou a úsilím vyrovnať pokles životnej úrovne rodín.⁵⁹

Pre mnohé dievčatá z robotníckych rodín predstavovala priemyselná škola príležitosť na lepšie životné podmienky. Technické vzdelanie im otváralo cestu k zamestnaniam, ktoré boli finančne atraktívnejšie než tradičné ženské povolania. K nárastu dievčat na priemyselných školách prispelo aj postupné prekonávanie tradičných rodových rolí. Práca žien v technických profesiách, ktorá bola predtým neobvyklá, sa stala v 50. rokoch prijateľnejšou a podporovanou.

Napriek tomu však dievčatá čelili mnohým prekážkam a stereotypom, ktoré bránili ich vstupu do technických odborov. Spoločnosť často vnímala priemyselné profesie ako fyzicky náročné a nevhodné pre ženy. Obavy o uplatnenie dievčat v technických povolaniach boli posilnené aj tým, že zamestnávateľia preferovali mužov, keďže ženy sa vnímali za menej vhodné na dlhodobú prácu v náročných odvetviach.⁶⁰

Zvyšujúci sa počet študentiek na priemyselných školách však mal dlhodobý dopad na slovenskú spoločnosť. Pracovná štruktúra sa začala meniť, keď viac žien vstupovalo do technických profesií, čo postupne narúšalo tradičné rodové rozdiely na pracovnom trhu. Taktiež sa posilnila podpora rodovej rovnosti vo vzdelávaní, čo otvorilo nové príležitosti pre ženy v oblasti technického vzdelania a zamestnania. Tento trend výrazne prispel k rozvoju rodovej rovnosti a k budovaniu modernej spoločnosti.

Gymnaziá a jedenástočné stredné školy

Gymnaziá boli štvorročné vzdelávacie inštitúcie, ktoré pripravovali žiakov na vysokoškolské štúdium. Vzhľadom k rýchlej výstavbe priemyslu, v ktorom sa prehlboval nedostatok technicky vzdelaných pracovníkov, nepovažoval režim za nutné zvyšovať počet gymnázií. Po vojne (v šk. roku 1946/47) bolo na území Slovenska 59 gymnázií, z nich 7 dievčenských. Na jedno gymnázium pripadalo v priemere 12 tried a na triedu 41 žiakov. V uvedenom školskom roku študovalo na slovenských gymnáziách 29 778 žiakov, z toho bolo 9 838 dievčat (33 %).⁶¹ V správe o *Vývoji školstva podľa jednotlivých druhov škôl* z roku 1951 je uvedené, že „Na Slovensku ostáva oproti vlašajšiemu šk. roku počet gymnázií nezmenený, t. j. 70. V tomto školskom roku je zapísaných 16 511 žiakov; v šk. roku 1950/51 ich bolo 16 131.“⁶² V správe je dôraz kladený na triedny pôvod žiakov gymnázií: „Prednosť mali deti robotníkov, malých a stredných roľníkov a pokrokovej pracujúcej inteligencie. Tým sa zlepšilo triedne zloženie žiactva na gymnáziách.“⁶³ V súlade so *Zákom o školskej sústave a vzdelávaní učiteľov* (Školský zákon) z 24. apríla 1953 gymnaziá zanikli a prípravu študentov na vysoké školy zabezpečovali posledné tri ročníky jedenástočných stredných škôl.⁶⁴

⁵⁹ VESELSKÁ, Ženy a profesia..., s. 431

⁶⁰ Viac k problematike uplatnenia žien v mužských profesiách pozri ORAVCOVÁ, Mocné ženy..., s. 85-89.

⁶¹ SENČÁK, Michal (ed.). Školstvo na Slovensku ..., s. 24,

⁶² SNA v BA, f. PŠ, k. 96, S/1951, č. 94, Vývoj školstva podľa jednotlivých druhov škôl.

⁶³ SNA v BA, f. PŠ, k. 96, č. 89/ dôv., Správa o vývine školstva za školský rok 1950/51, s. 8.

⁶⁴ Minister školstva Ernest Sýkora v tom čase odôvodnil zrušenie gymnázií ako odstránenie posledného pozostatku tradičnej školy, „v ktorej okrem elitárstva prevládal príliš humanitný duch, nabádajúci k abstrakciám a k od života odtrhnutému štúdiu mŕtvych jazykov.“ Z prejavu ministra školstva a osvety E. Sýkora. Učiteľské noviny, 1953, roč. III., č. 17, s. 1.

Jedenástročné stredné školy, ročníky 9. – 11.					
Školský rok	Spolu	Dievčatá		Chlapci	
		abs.	%	abs.	%
1953/54	16850	8397	49,83	8453	50,17
1954/55	20670	10666	51,58	10004	48,42
1955/56	22921	12011	52,42	10910	47,58
1956/57	24091	12310	51,09	11781	48,91
1957/58	25366	13020	51,32	12346	48,68
1958/59	23666	11777	49,77	11889	50,23
1959/60	23876	8777	36,77	15199	63,23
1960/61	19799	12343	62,34	7456	37,66

Tabuľka č. 4. Vývoj počtu študentiek na jedenástročných stredných školách (ročníky 9. – 11.) na území Slovenska 50. rokoch 20. storočia.⁶⁵

Napriek tomu, že vedenie KSČ a riadiace orgány školstva preferovali rozvoj stredných odborných škôl, záujem o štúdium na jedenástročných stredných školách stúpil, na čom sa podieľali výhradne dievčatá, ktoré tu mali stabilnú prevahu.⁶⁶ V uvedených rokoch je evidentný zásadný rozdiel v pohybe počtu študentov na jednej strane a študentiek na strane druhej. Celkove na uvedenom type škôl pribudlo 2 949 osôb. Počet dievčat sa zvýšil o 3 956, ale u chlapcov bol zaznamenaný pokles o 1 007. Kým v školskom roku 1953/1954 tvorili dievčatá 49,77 % z celkového počtu študentov a chlapci 50,23 %, v roku 1960/1961 dievčatá 62,34 % a chlapci 37,66 %.⁶⁷ Uvedený stav bol determinovaný predovšetkým politikou školských orgánov, ktoré určovali počty žiakov nielen na stredných odborných školách, ale aj učňovských.

Jedným z hlavných dôvodov rastúceho podielu dievčat bolo zavedenie povojnovej reformy školstva, ktorá podporovala širšiu dostupnosť vzdelania. Jedenástročné stredné školy vznikli ako súčasť snahy o zvýšenie vzdelanostnej úrovne obyvateľstva. Zároveň dochádzalo k postupnej zmene spoločenského postavenia žien a rastúcej podpore ich vzdelávania, čo viedlo k väčšej účasti dievčat na sekundárnom vzdelávaní. Podpora štúdia žien v profesiách, ktoré si vyžadovali vyššiu kvalifikáciu, sa stala súčasťou politik socialistického Československa, čím sa znížili bariéry brániace ženám pokračovať v štúdiu.⁶⁸

Ďalším faktorom bol demografický vývoj. V povojnových rokoch došlo k populačnému rastu, čo znamenalo vyšší počet detí v školskom veku.⁶⁹ Tento nárast mohol prispieť k postupnému zvyšovaniu počtu študentov, pričom práve dievčatá začali v čoraz väčšej miere pokračovať v štúdiu. Zároveň sa v tomto období menila štruktúra stredného škol-

⁶⁵ Statistika školství a kultury 1963, s. 105.

⁶⁶ WAGNEROVÁ, Žena za socialismu..., s. 63.

⁶⁷ Statistika školství a kultury 1963, s. 105.

⁶⁸ BAUEROVÁ, Jaroslava – BÁRTOVÁ, Eva. Proměny ženy v rodině, práci a ve veřejném životě. Praha 1987 s. 154.

⁶⁹ Aj B. Šprocha vo svojej práci konštatuje, že na celkový počet žiakov jednotlivých typov stredných škôl má tiež veľký vplyv aj demografický vývoj a s ním početnosť jednotlivých generácií, ktoré sú práve v procese stredoškolského vzdelávania. ŠPROCHA, Vzdelanost..., s. 172.

stva – popri jedenástočných školách existovali aj odborné školy, ktoré mohli byť atraktívnejšie pre chlapcov, čím sa ich podiel na všeobecnovzdelávacích školách znižoval.

Dôsledky tohto vývoja boli významné. Rastúci počet vzdelaných žien znamenal ich väčšie zastúpenie v povolaniach, ktoré si vyžadovali stredoškolské vzdelanie, a potenciálne ovplyvnil aj ich účasť na vysokoškolskom štúdiu v nasledujúcich desaťročiach. Zvýšená vzdelanosť žien mohla mať dlhodobý vplyv na ich ekonomické postavenie a prispieť k zmenám v pracovnom trhu.⁷⁰ Na druhej strane pokles počtu chlapcov v týchto školách naznačuje ich presun do iných foriem vzdelávania, najmä odborných škôl, alebo ich skorší vstup na pracovný trh. Chlapci mali vo väčšom počte nastúpiť do učňovských škôl, v ktorých získavali vedomosti a nadobúdali zručnosti potrebné pre jednotlivé odbory ťažkého priemyslu.

Učňovské školy

Extenzívna industrializácia Slovenska so zameraním na rozvoj ťažkého priemyslu realizovaná v 50. rokoch vyžadovala kvalifikované pracovné sily. Tie mali zabezpečiť učňovské školy, ktorých hlavným poslaním bola príprava žiakov na výkon robotníckych povolaní. Boli to špecifické zariadenia vznikajúce pri štátnych podnikoch, v ktorých pôsobili žiaci priamo v prevádzke závodov. Potreba kvalifikovaných robotníckych pracovných síl viedla k preferencii tohto typu vzdelávania a tak bola vybudovaná hustá sieť učňovských škôl rôzneho odborného zamerania.⁷¹

Pri podnikoch vznikali strediská pracujúceho dorastu, ktoré zahŕňali učňovské pracoviská, základné odborné školy a domovy pracujúceho dorastu, fungujúce ako jeden celok. Tieto strediská však nedokázali pokryť potreby prípravy kvalifikovaných pracovníkov pre novovznikajúce podniky a závody. Preto sa na základe zákona č. 110/1951 Zb. z. od roku 1952 začali budovať odborné učilištia štátnych pracovných záloh, zamerané na kľúčové odvetvia národného hospodárstva. Od roku 1954 sa navyše začali zriaďovať aj závodné učňovské školy.⁷²

Snahou školskej správy bolo pokryť požiadavky extenzívneho rozvoja hospodárstva na kvalifikované pracovné sily. Centrálna plánovaná ekonomika tak stanovila aj kvóty, smerné čísla, ktoré určovali počty študentov, chlapcov i dievčat, aj pre všetky typy stredných a učňovských škôl.⁷³ O charaktere vzdelávania a kvalifikovanosti žiakov po absolvovaní základnej školy rozhodovali prednostne riaditelia škôl na základe prijatých triednych a politických faktorov a určených smerných číslach. Od roku 1951 sa na školách II. stupňa začali konať záverečné skúšky, ktoré koncom školského roka absolvovali žiaci IV. ročníkov. Vedenie školskej správy im pripisovalo veľký význam. Na Povereníctve školstva, vied a umení vznikla ústredná komisia, ktorá pripravovala a riadila akciu a na úrovni krajov a okresov boli zriadené krajské a okresné komisie. Záverečné skúšky mali formálne preukázať vedomosti žiakov končiacich povinnú školskú dochádzku, v podstate však slúžili ako kampaň na získanie čo najväčšieho počtu mladých ľudí do učilíšť štátnych pracovných záloh, stredísk pracujúceho dorastu pri výrobných podnikoch a učňovských škôl. To bol

⁷⁰ GRONSKÁ, Jana. Ženy dnes a zajtra. Košice 1962, s. 64-78.

⁷¹ ŠPROCHA, Vzdelanosť..., s. 171.

⁷² KRANKUS, Školstvo ..., s. 223.

⁷³ SNA v BA, f. PŠ, k. 96, č. 75/ dôv./51, Začlenenie dorastu do povolání.

ich hlavný účel. Jednalo sa o povolania baník, hutník, stavbár, strojár, zlievač a i.⁷⁴ Každá škola dostala stanovený počet žiakov, ktorí po vykonaní záverečných skúšok mali nastúpiť do uvedených škôl. Záverečné skúšky pozostávali z písomnej a ústnej časti, v podstate rozhovoru, na ktorom boli prítomní učitelia, žiaci a rodičia. Podstatná bola druhá fáza počas ktorej učitelia a vedenie školy presviedčali rodičov o vhodnom výbere budúceho povolanie svojich detí, teda nástupu do uvedených inštitúcií. Podľa vyjadrenia Povereníctva školstva, vied a umení sa akcia stretla s porozumením medzi rodičmi a „pracujúci ľud prijal starostlivosť štátu o budúcnosť svojich detí vďačne a ochotne zaraďoval svoje deti do takého povolania, ktoré im umožní šťastný a spokojný život.“⁷⁵

Začiatkom 50. rokov bol v učňovských školách evidovaný nízky počet dievčat,⁷⁶ čo bolo často predmetom kritiky príslušných vládnych orgánov. Poslanec Andrej Žiak na zasadnutí 47. schôdze Národného zhromaždenia Československej republiky 12. júla 1950 zhrnul situáciu v učňovskom školstve nasledovne: „Záujem dievčat o praktické povolania je potešiteľný, ale opanovaný je stále vžitými predsudkami. Mnoho dievčat sa hlási do odevného priemyslu, skôr za pomocné pracovné sily než za učnice. Tu treba stále vhodne zainteresovať záujem dievčat aj o iné pre nich vhodné pracovné sektory. Pomer chlapcov učňov k dievčatám učniciam do roku 1949/50 je 90 % k 10 %. Roku 1950 plánujeme už 78 % učňov k 22 % učníc. Sväz žien i ČSM propagujú zdravé heslo: „Dievčatá do distribúcie a do ľahkého priemyslu, chlapci do priemyslu ťažkého a do stavebníctva.“ Sú už početné skupiny dievčat v priemysle ťažkom a máme už aj murárky. Osvedčujú sa najmä v kovopriemysle svojou vytrvalosťou a vyvinutým zmyslom pre presnosť.“⁷⁷

Jedenásťročné stredné školy, ročníky 9. – 11.					
Školský rok	Spolu	Dievčatá		Chlapci	
		abs.	%	abs.	%
1946/47	22189	2689	12,12	19500	87,88
1960/61	25247	6900	27,33	18347	72,67

Tabuľka č. 5. Vývoj počtu študentiek na učňovských školách v školských rokoch 1946/47 a 1960/61.⁷⁸

Údaje dokumentujú zaujímavý vývoj štruktúry žiakov v učňovských školách v uvedených rokoch, počas ktorých vzrástlo zastúpenie dievčat viac ako o 15 %, ale u chlapcov bol zaznamenaný pokles o 15,21 %. Predpokladáme, že uvedený stav vyplýval zo situácie pred rokom 1948, keď jednotlivé povolania napr. v službách, obchode, či odevníctve nevyžadovali žiadne vzdelanie. Išlo o odbory, ktoré v 50. rokoch, aj neskôr, preferovali dievčatá. Najnižší počet dievčat sa vzdelával v strojárstve, hutníctve, stavebníctve a technických odboroch.⁷⁹

⁷⁴ SNA, f. PŠ, gremiálne porady, š. 179, inv. č. 467.

⁷⁵ SNA, f. PŠ, gremiálne porady, š. 179, inv. č. 467.

⁷⁶ Na 73 učňovských školách v šk. roku 1946/47 študovalo 20 551 žiakov, z nich 2615 dievčat (12,7 %). SENČÁK, Školstvo na Slovensku..., s. 44.

⁷⁷ Stenoprotokol 47. schôdza NS RČS, 12. júla 1950, Interpelácia poslanca Žiaka. Online: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/047schuz/s047012.htm>

⁷⁸ MAUKŠ – LUKÁŠOVÁ, Štatistika školstva..., s. 33.

⁷⁹ BAUEROVÁ – BÁRTOVÁ, Proměny ženy..., s. 151.

V súvislosti s učňovským dorastom a jeho začleňovaním do jednotlivých povolání zveřejnil sekretariát Povereníctva školstva, vied a umení správu, v ktorej sa konštatuje, že z plánovaných 28 421 žiakov sa podarilo zaradiť 88 %, čo predstavuje 25 453 žiakov.⁸⁰ Kompletná tabuľka sa nachádza v prílohe 1.

Záver

Stredoškolské vzdelávanie v sledovanom období prechádzalo vývojom, ktorý zahŕňal nielen pozitívne, ale aj negatívne aspekty. Obzvlášť v 50. rokoch, keď sa sovietsky model školstva stal referenčným rámcom pre štruktúru a obsah národného vzdelávacieho systému, dochádzalo k zásadným a často deformačným zásahom. Najvýraznejšou systémovou zmenou bolo zrušenie gymnázií a ich nahradenie jedenástročnými strednými školami, čo viedlo k významnej transformácii obsahu všeobecného stredoškolského vzdelania.

Rozdiely vo vzdelávacom procese medzi rokmi 1948 – 1953 a 1953 – 1960 spočívali najmä v miere politizácie školstva. Kým prvé obdobie sa vyznačovalo extrémnou ideologizáciou, centralizáciou a tvrdými represívnymi opatreniami, druhá fáza priniesla mierne uvoľnenie ideologického tlaku a snahy o praktickú modernizáciu vzdelávacieho systému. Napriek týmto posunom však školstvo zostávalo pod prísnu kontrolou KSČ a štátnych orgánov, pričom naďalej plnilo funkciu nástroja politickej indoktrinácie a formovania socialistického človeka.

Vývoj vzdelávania dievčat v tomto období bol úzko prepojený s celkovými spoločensko-politickými a hospodárskymi zmenami socialistického režimu. Politická doktrína komunistickej strany zdôrazňovala potrebu rodovej rovnosti a ekonomickej emancipácie žien, čím otvorila priestor pre ich masový vstup do vzdelávacieho systému a na pracovný trh. Hoci tento proces bol prezentovaný ako progresívny krok smerom k oslobodeniu žien, v praxi bol riadený predovšetkým hospodárskymi potrebami štátu, ktorý vyžadoval nové pracovné sily pre rozvíjajúci sa priemysel, služby a verejný sektor.

Kľúčovým nástrojom na zvýšenie účasti žien na pracovnom trhu bolo rozšírenie ich prístupu k vzdelaniu. Zavedenie povinnej školskej dochádzky a rozvoj stredného odborného školstva umožnili ženám vstup do oblastí, ktoré boli dovtedy prevažne mužskou doménou. Kým v tradične ženských profesiách, ako zdravotníctvo, pedagogika či ekonomika, sa ich podiel prirodzene zvyšoval, významný posun nastal aj v technických odboroch a priemyselných školách. Podiel dievčat v priemyselných školách vzrástol z 3,96 % v školskom roku 1946/47 na 23,58 % v roku 1960/61, čo naznačovalo postupné prelamanie rodových stereotypov. Ešte výraznejší bol nárast v pedagogických školách, kde ich podiel vzrástol z 53,19 % v školskom roku 1953/54 na 93,38 % v roku 1960/61, a na ekonomických školách, kde sa zvýšil z 49,4 % na 88,46 % v rovnakom období.

Hoci sa režim snažil vytvoriť dojem úplnej rovnosti v prístupe k vzdelaniu a zamestnaniu, v praxi fungovali silné mechanizmy smerovania študentov do konkrétnych oblastí. Muži boli čoraz viac presmerovávaní do učňovských a technických škôl, zatiaľ čo ženy nachádzali uplatnenie najmä v administratíve, školstve, zdravotníctve a ľahkom priemysle. Tento systém bol v súlade s hospodárskou politikou štátu, ktorá kladla dôraz na industrializáciu a extenzívny ekonomický rast.

⁸⁰ SNA v BA, f. PŠ, k. 96, č. 75/ dôv./51, Začlenenie dorastu do povolání.

Dôležitým aspektom zmien v školstve bola aj jeho ideologizácia, ktorá sa prejavila nielen v obsahu vzdelávania, ale aj v organizácii celého systému. Zavedenie jednotného školského systému a zrušenie súkromných a cirkevných škôl výrazne posilnilo centralizovaný model vzdelávania, v ktorom sa dievčatá aj chlapci stávali súčasťou plánovanej pracovnej sily. Aj keď rozšírenie vzdelávacích príležitostí pre ženy predstavovalo významný krok k ich väčšej ekonomickej nezávislosti, rodové nerovnosti v praxi pretrvávali. Hoci ženy získavali vyššiu kvalifikáciu a vstupovali do zamestnaní, ktoré im predtým neboli dostupné, ich zastúpenie na riadiacich a rozhodovacích pozíciách zostávalo minimálne. Okrem toho sa očakávalo, že popri pracovných povinnostiach budú naďalej plniť tradičné úlohy v rodine, čo spôsobovalo výraznú záťaž pre pracujúce ženy.

Zmeny v školstve a zamestnanosti žien v 50. rokoch možno vnímať ako kombináciu emancipačných snáh a pragmatického prispôsobenia sa hospodárskym požiadavkám centrálne plánovanej ekonomiky. Tento paradox ovplyvnil ďalší vývoj v oblasti rodovej rovnosti a formoval predpoklady pre nasledujúce desaťročia. Hoci socialistický režim deklaroval rovnosť pohlaví ako jeden zo svojich základných princípov, v konečnom dôsledku išlo predovšetkým o pragmatický nástroj na zabezpečenie pracovnej sily pre potreby rozvoja národného hospodárstva.

Príspevok je súčasťou riešenia grantu VEGA č. 2/0146/22 Psychologické konštrukty a kontextové rámce determinujúce zámer dievčat a žien študovať odbory informačných a komunikačných technológií a VEGA 2/0089/23 Žena a svet práce. Zmeny vo vzdelávaní a zamestnanosti žien na Slovensku v rokoch 1918 – 1960.

Zoznam použitých prameňov a literatúry:

Archívy:

Slovenský národný archív v Bratislave. Fond Povereníctvo školstva (PŠ) 1919 – 1945 (1960)

Slovenský národný archív v Bratislave. Fond Ústredný výbor KSS

Slovenský národný archív v Bratislave. Fond Predsedníctvo Zboru povereníkov

Publikované pramene:

MAUKŠ, Jozef – LUKÁŠOVÁ, Mária. Štatistika školstva a kultúry. Školský rok 1960/1961 a porovnanie za predchádzajúce roky. SNR – odbor pre školstvo a kultúru.

Protokol IX. rádného sjezdu Komunistickej strany Československa. V Praze 25. – 29. května 1949. Praha 1949.

SENČÁK, Michal (ed.). Školstvo na Slovensku: školy, žiaci, učitelia v šk. r. 1918/19 – 1947/48. Bratislava 1949.

Statistická ročenka republiky Československé 1959. Praha 1959.

Statistika školství a kultury 1963. Ministerstvo školství a kultury. Odbor evidence a rozboru.

Žena. Socializmus. Vzdelanie. Ústav školských informácií v Bratislave, 1975.

Dobová tlač:

Informačné zprávy Povereníctva školstva a kultúry, 1957.

Pravda, 1950.

Slovenka, 1951.

Učiteľské noviny, 1951, 1953.

Legislatíva:

Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé. Roč. 1948, 1953.

Zbierka zákonov Československej socialistickej republiky. Roč. 1960, čiastka 82, vydaná 28. decembra 1960. Zákon o sústave výchovy a vzdelávania (školský zákon).

Monografie a zborníky ako celok:

BARNOVSKÝ, Michal. Na ceste k monopolu moci. Mocenskopolitické zápasy na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. Bratislava 1995.

BAUEROVÁ, Jaroslava – BÁRTOVÁ, Eva. Proměny ženy v rodině, práci a ve veřejném životě. Praha 1987.

GABZDILOVÁ, Soňa. Ako sme študovali v totalite. Vysokoškolské vzdelávanie na Slovensku pod ideologickým diktátom Komunistickej strany Československa (1948 – 1953). Prešov; Košice 2018.

GABZDILOVÁ, Soňa. Vzdelávanie na Slovensku 1938 – 1953. Košice 2016.

GABZDILOVÁ, Soňa. Za katedrou v dobe stalinizmu: deformácia profesie učiteľa na Slovensku v rokoch 1948 – 1953. Košice 2022.

KAPLAN, Karel. Nekrvavá revoluce. Praha 1993.

KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku od konca druhej svetovej vojny po obdobie normalizácie. Trnava 2017.

KUDLÁČOVÁ, Blanka (ed.). Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1945 – 1989. Trnava 2019.

LONDÁKOVÁ, Elena. Modernizácia výchovy a vzdelávania na Slovensku v 2. polovici 20. storočia. Bratislava 2007.

LONDÁKOVÁ, Elena. Slovenská kultúra v rokoch 1968 – 1970. Bratislava 2015.

NEČASOVÁ, Denisa. Nový socialistický člověk. Československo 1948 – 1956. Brno 2018.

OLEJNÍK, Milan. Implementácia marxisticko-leninskej ideológie vo sfére vzdelávania na Slovensku v kontexte politického vývoja v rokoch 1948 – 1953. Prešov 2018.

ORAVCOVÁ, Jana. Mocné ženy alebo ženy moci? Vizuálna kultúra, reprezentácia, ideológia. České Budějovice – Selce 2014.

PŠENÁK, Jozef. Pramene k dejinám československého školstva. Bratislava 1979.

WAGNEROVÁ, Alena. Žena za socialismu. Československo 1945 – 1974 a reflexe vývoje před rokem 1989 a po něm. Praha 2022.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách:

de HAAN, Francisca. Women as the “Motor of Modern Life” Women’s Work in Europe West and East since 1945. In REGULSKA, Joanna – SMITH, Bonnie G. Women and gender in Postwar Europe. From Cold War to European Union. New York 2012, s. 112-130.

DENDYS, Ivana. Pohľad na profesiu učiteľa v 50. rokoch 20. storočia. In KUDLÁČOVÁ, Blanka (Ed.). Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku od konca druhej svetovej vojny po obdobie normalizácie. Trnava 2017, s. 129-141.

GABČO, Martin. Štátny pedagogický ústav a príprava učebníc v rokoch 1947 – 1952. In Studia Historica Nitriensia, 2021, roč. 25, č. 2, s. 495-532.

GABZDILOVÁ, Soňa. Nové úlohy učiteľov na Slovensku v období vrcholiaceho stalinizmu (1948 – 1953). In Studia Historica Nitriensia, 2017, roč. 21, č. 1, s. 137-154.

GABZDILOVÁ, Soňa. Miesto a úlohy materských škôl na Slovensku v systéme komunistickej výchovy (1948 – 1953). In Studia Historica Nitriensia, 2021, roč. 25, č. 1, s. 254-269.

- KUŠNÍROVÁ, Dana. Mesto hutníkov a baníkov: industrializácia východného Slovenska a rozvoj školstva v Košiciach v rokoch 1945 – 1970. In FILČÁKOVÁ, Míriama (ed.). *Poznanie, spoločnosť, dejiny. Stretnutie mladých historikov XI*. Košice 2022, s. 71-83.
- KRANKUS, Milan. Školstvo a školský systém na Slovensku v rokoch 1945 – 1989. In KUDLÁČOVÁ Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie, školstvo a vzdelávanie na Slovensku v rokoch 1945 – 1989*. Trnava 2019, s. 218-233.
- KRANKUS, Milan. Ideový zápas v slovenskej pedagogike v rokoch 1945 – 1953. In KUDLÁČOVÁ Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku od konca druhej svetovej vojny po obdobie normalizácie*. Trnava 2017, s. 36-52.
- LONDÁK Miroslav – HLAVOVÁ, Viera. Slovensko v socialistickom Československu – Ekonomický vývoj. In LONDÁK, Miroslav (ed.). *Slovensko v 20. storočí. Piaty zväzok, V obnovenom Československu 1945 – 1960*. Bratislava 2024, s. 285-330.
- LONDÁKOVÁ, Elena. Premeny v kultúrnej a školskej politike na Slovensku v rokoch 1945 – 1989. In BLEHOVÁ, Beáta & ALAVERAS, Beáta (eds.). *Školská, vedná a kultúrna politika na Slovensku pred a po roku 1989 v európskom kontexte*. Bratislava 2003, s. 27-54.
- LONDÁKOVÁ, Elena. Formovanie koncepcie výchovno-vzdelávacej sústavy v obnovenom Československu po roku 1945. In *Česko-slovenská historická ročenka 2010*. Bratislava; Brno 2010, s. 167-182.
- LONDÁKOVÁ, Elena. Demokratizácia vzdelávania v 60. rokoch. Pokus o návrat?. In KUDLÁČOVÁ Blanka (ed.). *Pedagogické myslenie a školstvo na Slovensku od konca druhej svetovej vojny po obdobie normalizácie*. Trnava 2017, s. 110-116.
- LONDÁKOVÁ, Elena. Školstvo a vzdelanosť. In *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. XIII c. Slováci a nástup socializmu. Budovateľské obdobie komunistického režimu*. Bratislava 2017.
- LONDÁKOVÁ, Elena. Vývoj ženskej otázky na Slovensku po roku 1945. In KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.). *Bolševismus, komunismus, a radikální socialismus v Československu*. Svazek V. Praha 2005, s. 194-221.
- PILINSKÁ, Viera. Zmeny v štruktúre obyvateľstva podľa veku, rodinného stavu a vzdelania na Slovensku po vzniku Československa. In *Slovenská štatistika a demografia*, roč. 28, 2018, č. 4, s. 19-37.
- VESELSKÁ, Natália. Ženy a profesia v reálnom socializme. In DUDEKOVÁ, Gabriela et al. *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava 2011, s. 423-450.

Internet:

- Stenoprotokol 47. schôdza NS RČS, 12. júla 1950, Interpelácia poslanca Žiaka. Dostupné na internete: <https://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/047schuz/s047012.htm>
- ŠPROCHA, Branislav. Vzdelanosť a vzdelanostná štruktúra populácie Slovenska. In *Prognostické práce*, 2009, roč. 1, č. 2, s. 145-242. Dostupné na internete: https://www.prog.sav.sk/wp-content/uploads/pp2_2009_0.pdf

Počet slov: 9 950

Počet znakov vrátane medzier: 72 042

Príloha:

Povolanie	Plánované		Splnené		%	
	(chlapci)	(dievčatá)	(chlapci)	(dievčatá)	(chlapci)	(dievčatá)
Baníctvo	3757	150	2910	235	77	157
Hutníctvo	750	50	908	281	121	562
Ťažké strojárstvo	6350	2350	6856	2133	108	91
Stavebníctvo	1900	543	1665	611	88	113
Energetika	300	205	328	180	109	88
Vozidlá a lietadlá	100	100	117	32	117	32
Pres. stroj.	270	290	259	291	96	100
Lahké strojárstvo	500	366	544	367	109	100
Chemia	272	170	236	145	87	85
Keramika	200	77	185	54	93	70
Sklo	42	30	29	47	69	157
Drevo	223	274	205	161	92	59
Papier	100	92	85	90	85	98
Textil	100	1385	110	1151	110	83
Koža a guma	122	250	121	230	99	92
Polygrafia	51	98	49	121	96	123
Col. film	2	2	2	2	100	100
Priemysel výž.	192	787	130	346	68	44
Csl. štát. majetok	155	399	94	178	61	45
UMEZ	260	170	240	88	92	52
Lesníctvo	79	30	62	10	78	33
Stavebný kombinát BA	30	11	26	7	87	64
Csl. lesná správa	8	3	10	3	125	100
Csl. plánovacie. útvarov	14	5	14	5	100	100
ČSD	318	200	342	159	108	80
ČSAD	170	80	206	54	121	68
Pošta	20	48	23	57	115	119
Letecká doprava	-	8	-	-	-	-
Col. lodná doprava	50	-	53	-	106	-
Obchod	116	1248	95	1010	82	81
Cestovný ruch	15	29	9	16	60	55
Zdravotníctvo	23	83	19	75	83	90
Miestne hospodárstvo	1106	1293	631	701	57	54

Začlenenie dorastu do povolání

(Zdroj: Slovenský národný archív v Bratislave, f. Povereníctvo školstva 1919 – 1945 (1960), k. 96, č. 75/ dôv./51).